

YUSUF XOS HOJIB ASARLARIDA JAHOLAT VA MA’RIFAT TAHLILI

*Jizzax davlat pedagogika universiteti
Pedagogika katedrasi pedagogika
fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
v.b. dotsenti. M.R.Isakulov*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19456575>

Annotatsiya: mazkur maqolada turkiy mumtoz adabiyotining yirik namoyandasi bo‘lgan Yusuf Xos Hojib ijodida jaholat va ma’rifat masalasining badiiy-falsafiy talqini tahlil qilinadi. Xususan, adibning mashhur asari – Qutadg‘u bilig misolida bilim, aql, adolat va ma’naviy kamolot g‘oyalari o‘rganiladi. Asarda jaholat inson va jamiyat taraqqiyotiga to‘siq bo‘luvchi omil sifatida ko‘rsatilib, ma’rifat esa komil insonni shakllantiruvchi asosiy qadriyat sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda tarixiy, adabiy va falsafiy tahlil usullaridan foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: jaholat, ma’rifat, komil inson, turkiy adabiyot, axloqiy-falsafiy qarashlar, davlat boshqaruvi, ilm.

Аннотация: в данной статье анализируется художественно-философская интерпретация проблемы невежества и просвещения в творчестве Юсуфа Хос Хаджиба, выдающейся фигуры турецкой классической литературы. В частности, на примере знаменитого произведения писателя — «Кутадгу билинг» — изучаются идеи знания, разума, справедливости и духовного совершенства. Произведение показывает невежество как фактор, препятствующий развитию человека и общества, а просвещение интерпретируется как главная ценность, формирующая совершенную личность. В исследовании используются методы историко-литературно-философского анализа.

Ключевые слова: невежество, Просвещение, совершенный человек, турецкая литература, морально-философские взгляды, государственное управление, наука.

Abstract: this article analyzes the artistic and philosophical interpretation of the problem of ignorance and enlightenment in the works of Yusuf Hos Hadjib, a prominent figure in Turkish classical literature. Specifically, using the writer's famous work, "Kutadgu Biling," as an example, the ideas of knowledge, reason, justice, and spiritual perfection are explored. The work depicts ignorance as a factor hindering the development of individuals and society, while enlightenment is interpreted as the primary value that shapes the perfect individual. The study utilizes methods of historical, literary, and philosophical analysis.

Keywords: ignorance, Enlightenment, perfect man, Turkish literature, moral and philosophical views, public administration, science.

XI asr turkiy adabiyotining yirik namoyandasi bo‘lgan Yusuf Xos Hojib ijodi Sharq ijtimoiy-falsafiy tafakkurida muhim o‘rin tutadi. Uning Qutadg‘u bilig asari inson kamoloti, davlat boshqaruvi, adolat va ilm-ma’rifat masalalarini chuqur yoritgan didaktik asarlardan biridir. Asarda jaholat va ma’rifat qarama-qarshiligi orqali insonning axloqiy kamoloti, jamiyat taraqqiyoti va adolatli boshqaruv tamoyillari yoritiladi.

Bugungi globallashuv jarayonida ma’naviy qadriyatlarni asrash, yosh avlodni ilmga undash va ma’rifatli jamiyatni shakllantirish masalasi alohida dolzarflik kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, Yusuf Xos Hojib merosida ilgari surilgan ilm, tafakkur va ma’naviy kamolot g‘oyalari hozirgi davr uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. O‘zbekiston taraqqiyotining zamonaviy bosqichida ham ma’rifat masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri

sifatida qaralmoqda. Xususan, Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan **“ma’rifatli jamiyat”** g‘oyasi xalqning ma’naviy rivoji, ilm-fan taraqqiyoti va yosh avlodni komil inson etib tarbiyalashga qaratilgan. Prezidentimiz ta’kidlaganidek, *“Jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biridir.”*[1]

Mazkur fikrlar Yusuf Xos Hojib qarashlari bilan hamohang ekanini ko‘rish mumkin. Chunki Qutadg‘u bilig asarida ham ilm va ma’rifat jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida talqin etiladi, jaholat esa inson va jamiyat tanazzulining sababi sifatida ko‘rsatiladi. Muallif ilmli va dono inson jamiyatni adolat va taraqqiyot sari yetaklashini ta’kidlaydi. Shu jihatdan qaraganda, Yusuf Xos Hojib merosini o‘rganish nafaqat tarixiy-adabiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy jamiyatning ma’naviy taraqqiyoti uchun ham muhimdir. Uning ilm va ma’rifat haqidagi qarashlari bugungi kunda yoshlarni bilim olishga undash, ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash hamda ma’rifatli jamiyatni shakllantirish jarayonida muhim metodologik manba bo‘lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, Yusuf Xos Hojib asarlarida jaholat va ma’rifat masalasini o‘rganish bugungi davr ma’naviy taraqqiyoti, ilm-fan rivoji va komil inson tarbiyasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Qutadg‘u bilig asari didaktik-falsafiy doston bo‘lib, unda insonning axloqiy kamoloti masalasi markaziy o‘rinni egallaydi. Asarda bilim va aql inson hayotining eng muhim mezon sifatida tasvirlanadi. Muallif ilmni insonni yuksaltiruvchi kuch sifatida talqin qiladi.

Yusuf Xos Hojib ilmni quyidagi jihatlar orqali yoritadi:

1. Ilm insonni komillikka yetkazadi.

Muallifning fikricha, bilim insonning ichki dunyosini boyitadi va uni jamiyat uchun foydali shaxsga aylantiradi.

2. Ma’rifat davlat boshqaruvida muhim omil.

Asarda hukmdor va davlat arboblari bilimli, dono va adolatli bo‘lishi kerakligi ta’kidlanadi.

3. Ilm jamiyat taraqqiyotining asosidir.

Ma’rifatli jamiyatda adolat va tartib ustuvor bo‘ladi.

Asarda ilmning ulug‘lanishi Sharq mutafakkirlariga xos an’anani davom ettiradi. Bu jihatdan Yusuf Xos Hojib qarashlari Abu Nasr Forobiy va Abu Ali ibn Sino kabi mutafakkirlarning ilm va aql haqidagi qarashlari bilan hamohangdir.

Yusuf Xos Hojib jaholatni insoniy fazilatlarning qarama-qarshi tomoni sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, jaholat insonni axloqiy tanazzulga olib keladi va jamiyatda adolatsizlikni kuchaytiradi.

Muallif jaholatning quyidagi oqibatlarini ko‘rsatadi:

1. Axloqiy tanazzul

Jaholat insonning yaxshi va yomonni farqlash qobiliyatini susaytiradi. Natijada inson noto‘g‘ri qarorlar qabul qiladi.

2. Jamiyatda adolatsizlik kuchayishi

Ilmsiz rahbar yoki jamiyat yetakchilari noto‘g‘ri boshqaruvga sabab bo‘lishi mumkin.

3. Insoniy fazilatlarning yo‘qolishi

Jaholat natijasida inson kamtarlik, sabr va adolat kabi fazilatlardan uzoqlashadi.[2]

Shu sababli Yusuf Xos Hojib ilmni jamiyat taraqqiyotining muhim sharti sifatida ko‘rsatadi. Yusuf Xos Hojib qarashlarida komil inson g‘oyasi alohida o‘rin tutadi. Komil inson — bu bilimli, adolatli va axloqan yetuk shaxsdir.

Asarda komil inson quyidagi fazilatlar bilan tavsiflanadi:

- bilim va tafakkurga ega bo‘lish;
- adolatli bo‘lish;
- xalq manfaatini ko‘zlash;

- sabr va kamtarlikni saqlash.

Bu g‘oya Sharq falsafasida keng tarqalgan bo‘lib, keyinchalik Alisher Navoiy ijodida ham rivojlangan. Qutadg‘u bilig nafaqat axloqiy, balki siyosiy-falsafiy asar ham hisoblanadi. Unda hukmdorlar uchun ma’naviy-axloqiy qoidalar bayon etilgan.

Muallif hukmdor quyidagi fazilatlariga ega bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi:

- bilimdonlik
- adolat
- xalq manfaatini himoya qilish
- dono maslahatchilar bilan ish yuritish

Bu qarashlar o‘rta asr Sharq siyosiy tafakkurining muhim namunasi hisoblanadi.

Yusuf Xos Hojib asarlarida jaholat va ma’rifat bir-biriga qarama-qarshi tushunchalar sifatida talqin etiladi. Ma’rifat – taraqqiyot, adolat va farovonlik manbai bo‘lsa, jaholat esa tanazzul va inqiroz sababidir.[3]

Muallif bu qarama-qarshilik orqali insonni ilm olishga undaydi. Asarda bilim egallash nafaqat shaxsiy kamolot, balki jamiyat ravnaqi uchun ham zarur ekani ta’kidlanadi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, Yusuf Xos Hojib ijodi turkiy xalqlar ma’naviy tafakkurining muhim bosqichini tashkil etadi. Uning Qutadg‘u bilig asarida jaholat va ma’rifat masalasi chuqur falsafiy mazmunda talqin etilgan.

Muallif jaholatni inson va jamiyat rivojiga to‘sqinlik qiluvchi illat sifatida baholaydi. Ma’rifat esa inson kamoloti va adolatli jamiyat qurishning asosiy omili sifatida ko‘rsatiladi. Asarda ilgari surilgan g‘oyalar bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolgan.

Shunday qilib, Yusuf Xos Hojibning ilm va ma’rifat haqidagi qarashlari nafaqat o‘z davri uchun, balki zamonaviy jamiyat uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. Hoshimov K. va boshqalar. Pedagogika tarixi. Toshkent. O‘qituvchi. 2005 y
3. Ibraimov X. Umumiy pedagogika. Darslik 2023 yil.